

Til læreren

Stenalderen

Klassetrin

3.-4. klasse

Forløbets omfang

Mellemlangt forløb (5-8 lektioner). *NB! 1 lektion = 45 min.*

Hvilke kompetenceområder dækker forløbet?

Det lokale, regionale og globale	
Familie og fællesskaber	
Historiekanon	x
Historisk bevidsthed	
Historiske fortællinger	x
Historiske problemstillinger	
Historiske problemstillinger og løsningsforslag	
Historiske scenarier	x
Historiske spor	x
Kildeanalyse	x
Konstruktion og historiske fortællinger	
Kronologi	x
Kronologi, brud og kontinuitet	
Livsgrundlag og produktion	x
Principper for overblik	
Samfund	
Sprog og skriftsprog	

HISTORIER OM DANMARK

Forløbet indeholder følgende elementer?

Inddrager bevægelse		
Tværfagligt forløb		
Uden for skolen		x

Problemstilling

Hvordan klarer man sig, når man skal fremstille og skaffe alt selv, og man ikke har redskaber af jern eller andre metaller?

Præsentation og begrundelse

Stenalderen er med sine ca. 9.000 år den længste periode i dansk historie. I den periode forandrede naturgrundlaget og dermed de materielle vilkår og samfundsstrukturen sig markant. Den største ændring, der har karakter af et brud, var overgangen fra jægerstenalderen, hvor folk var helt afhængige af naturen, til bondestenalderen, hvor man begyndte at udnytte naturen f.eks. gennem dyrkning af jorden.

Læreren kan fortælle eleverne, at opdelingen af fortiden i perioder ud fra bestemte kendetegn, er noget man har gjort i eftertiden for at skabe overblik. Der skete væsentlige ændringer i den samme periode med bl.a. naturgrundlag, livsvilkår og måden folk skaffede sig det, de havde brug for. Endelig må eleverne forstå, at overgangen fra en periode til en anden var en proces, som foregik over mange hundrede, måske tusind år. For at skabe en orden og et overblik kan vi organisere fortællingerne om fortiden kronologisk og dele den i perioder eller epoker.

Livet og forholdene i stenalderen adskiller sig markant fra nutidens Danmark. Undervisningen må facilitere, at eleverne på baggrund af deres viden om stenalderen reflekterer over samfundsforhold, hverdagsliv, livsgrundlag og produktion nu om dage i et forandringsperspektiv.

Forløbet handler om stenalderen i det, vi kalder Danmark i dag. Det er oplagt, at læreren også sætter livet som jægere, fiskere og samlere i globalt perspektiv. Denne livs- og samfundsform har været udbredt over hele jorden indtil for omkring 10.000 år siden, hvor agerbruget gradvist indføres sydfra.

Forløbet forholder sig til afsnittet "Stenalder" fra DR's serie *Historien om Danmark* og indeholder materialer fra DR's undervisningssite www.dr.dk/skole/historie/indskoling/stenalderen. Ud over forslag til lektionsplan m.m. rummer forløbet ideer til undervisningen, opgaver og aktivitetsforslag samt forslag til museer m.m., der dækker perioden. De kan anvendes sammen med de analoge materialer og digitale portaler, som klassen har til rådighed.

HISTORIER OM DANMARK

• • • • •

Kompetenceområde/-mål

KRONOLOGI OG SAMMENHÆNG

Eleven kan relatere ændringer i hverdag og livsvilkår over tid til eget liv

- Eleven kan beskrive ændringer i livsgrundlag og produktion
- Eleven har viden om livsgrundlag og produktion før og nu
- Eleven kan placere elementer fra historien tidsmæssigt i forhold til hinanden
- Eleven har viden om relativ kronologi
- Eleven kan bruge kanonpunkter til at skabe historisk overblik og sammenhængsforståelse
- Eleven har viden om kanonpunkter.

KILDEARBEJDE

Eleven kan anvende kilder til at opnå viden om fortiden

- Eleven kan bruge historiske spor i lokalområdet til at fortælle om fortiden
- Eleven har viden om identifikation af historiske spor i lokalområdet
- Eleven kan bruge digitale medier og andre udtryksformer som kilder til at beskrive fortiden
- Eleven har viden om enkle kildekritiske begreber.

HISTORIEBRUG

Eleven kan fortælle om, hvordan mennesker er påvirket af og bruger historie

- Eleven kan skelne mellem typer af historiske fortællinger
- Eleven har viden om særtræk ved historiske fortællinger
- Eleven kan opnå viden om historie gennem brug af historiske scenarier
- Eleven har viden om historiske scenarier.

HISTORIER OM DANMARK

• • • • •

Mulige ekstra materialer

Til eleverne (eksempler på læremidler)

Pauline Asingh og Ole Steen Hansen: Stenalderen. Nota 2016

Margit Broust Jensen og Estrid Tomasson: Alletiders stenalder. Nota 2013

Claus Buttenschøn og Olaf Ries: Find - ind i historien. 3. klasse. Alinea 2007

Erik Dehn og Jens Aage Poulsen: Historie 3. Gyldendal 2013

Anne Lisbeth Olsen og Maja Lumholt: På sporet af historien - istid, stenalder og bronzealder. 3. klasse. Alinea 2017

Per Straarup Søndergaard: Ertebølleiden. Turbine 2016

Louise Villadsen: Ertebøllefolket. Vild med viden 2016

www.historie3-6.gyldendal.dk

www.historiefaget.dk

Til læreren

Jørgen Bay og Benny Staal: En stenalderboplads. Ideer til historiske værkstedsaktiviteter og tværfagligt arbejde i skolen og friluftsliv. Skoletjenesten 2003.

HISTORIER OM DANMARK

• • • • •

Modul 1 - I gang med forløbet

Levevilkår i stenalderen

For elever i 3.-4. klasse er stenalderen blot en periode for lang tid siden, som de har en diffus forhåndsviden om. Som optakt til forløbet kan man lade eleverne i grupper bruge deres fantasi. De skal forestille sig, at de er en gruppe mennesker, der skal forsøge at klare sig på et tidspunkt, hvor:

- der ikke er nogen former for maskiner eller redskaber
- der ingen butikker er
- der ikke er telefoner, biler, busser eller cykler
- man ikke kender til jern eller andre metaller
- man ikke dyrker jorden eller holder husdyr
- mad, klæder og alt andet, man skal bruge, er noget man selv skaffer sig
- der er fisk, vilde dyr, fugle og spiselige ting i naturen.

Gruppen får 10-15 min. til at beskrive, hvordan de vil få mad, klæder, husly, og hvad de ellers mener at have brug for. Gruppernes forslag drøftes i klassen.

Elevernes forhåndsviden

Eleverne ved – eller tror de ved – noget om stenalderen. I grupper kan eleverne drøfte nedenstående og udfylde VØL-skemaet til modul 1.

- Hvad ved vi i forvejen om stenalderen?
- Hvad tror vi, at vi ved om stenalderen?
- Hvad ønsker vi at finde ud af om stenalderen? (Skriv som spørgsmål)
- Hvordan kan vi mon finde ud af det?

HISTORIER OM DANMARK

Hvornår var stenalderen?

For de fleste elever i 3.-4. klasse er tid ret abstrakt. For at give eleverne et indtryk af, hvornår stenalderen var, og hvor længe perioden varede, kan læreren bede eleverne forestille sig, at deres egen alder (ca. 10 år) svarer til ét minut. Så er det ca. 24 timer siden, at rensdyrjægerne kom til det nuværende Danmark. Læreren kan med et ur eller på smartboard eller tavle vise:

Kl. 00:	De første rensdyrjægere slår sig ned i det nuværende Danmark
Kl. 5-10:	Danmark er dækket af skov. Folk lever af jagt, fiskeri og samleri.
Kl. 10-14:	Mange slår sig ned ved kysten, hvor de lever af fiskeri og jagt på sæler og andre havpattedyr.
Kl. 14-16.30:	Folk dyrker jorden og holder husdyr.

Tidstavle

I 3.-4. klasse arbejder eleverne med relativ kronologi. Læreren kan lave en fælles tidslinje i f.eks. Padlet eller hvis lidt mere udfordrende bruge TikiToki, der dækker perioden fra 15.000 til 3.800 år siden. Læreren kan placere følgende tider på tidslinjen:

- Rensdyrjægerne kommer – 15.000 år siden
- Skovens jægere – 10.000 år siden
- Ertebølletiden – 7.500 år siden
- Bondestenalderen – 6.000 år siden (bronzealderen begynder for 3.800 år siden).

Eleverne indsætter efterhånden tekster, billeder og videoklip på den fælles tidslinje.

Billeder, der evt. kan anvendes til at tale om nogle af emnerne:

1. Redskaber fra stenalderen af sten og flint. © Nationalmuseet
2. Bjørnekranie fra Djurs. © Museum Østjylland

HISTORIER OM DANMARK

Modul 2 - Jægerne kommer

Isen og landet

Læreren fortæller om:

- istiden
- hvordan landet så ud efter sidste istid
- hvordan klimaet og livsbetingelserne var
- hvordan rensdyrflokkene trak mod nord om sommeren.

Brug evt. klassens læremidler til dette.

Livsgrundlag og samfund

Jægerne brugte stort set alt fra de nedlagte rener. Kødet blev tørret, så det kunne holde sig. Af skindet fremstilledes beklædning og telte. Renerne var det vigtigste byttedyr, men man jagede også fugle og fiskede.

Fund

Læreren finder billeder af fund fra rensdyrjægerens tid på Nationalmuseets billedsamling <http://samlinger.natmus.dk/>. Man kan også lave en Google- fritekstsøgning og bruge søgeord som "hamburgkultur", "federmesserkultur", "brommekultur" og "ahrenburgkultur".

1. Rensdyrknogle med en flintpilespids. Rensdyret er blevet skudt og ædt af nogle af de første mennesker i Danmark for over 14.000 år siden. © Museum Sønderjylland

Klassesamtale om hvilket materiale fundene er lavet af, hvordan de er fremstillet, og hvad de er brugt til. Eleverne sætter billederne og en kort forklaring ind på den fælles tidslinje.

HISTORIER OM DANMARK

Eleverne læser artiklen "[Jægerne kommer](#)" (kilde 1) og teksten på elevarket (kilde 2) og besvarer spørgsmål til disse.

Skovlandets jægere

Omkring 10.000 år siden blev landet dækket af skov. I sommerhalvåret slog familiegupper på 8-15 individer sig ned ved søer og åer. Herfra jagede man større dyr som urokser, kronhjorte og vildsvin. Man fiskede og samlede andet spiseligt fra naturen.

I vinterhalvåret samlede man sig i grupper på 30-50 personer ved kysten. Herfra kunne man jage sæler og andre havpattedyr.

Menneskene

Eleverne ser klippene fra *Historien om Danmark*:
["Koelbjergkvinden er Danmarks ældste menneskefund"](#)
["Koelbjergkvinden var en mand"](#).

Koelbjerg-kvinden (som har vist sig at være en mand) var kun 155 cm høj. Gennemsnitshøjden var betydeligt lavere dengang end i dag og levetiden kortere.

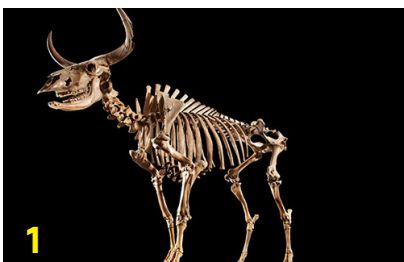
Arkæologerne mener, at kun 40 % nåede at blive 20 år, og 10 % 40 år. Den konstante mobilitet var formentlig medvirkende årsag hertil. Når man forlod sommer- eller vinterbo-pladsen efterlod man sikkert de gamle og syge, der var for svage til at følge med.

Eleverne arbejder med spørgsmål ud fra klippene og billedmaterialet.

Jagten på uroksen

I mange læremidler om jægerstenalderen fortælles om uroksen fra Vig. Kig i disse og/eller se klippet fra *Historien om Danmark*: "[Uroksen – Stenalderens kæmpe](#)".

Herfra kan eleverne hente inspiration til deres tegneserie (se elevark).

1. Urokse. © Nationalmuseet

HISTORIER OM DANMARK

Øvrigt billedmateriale:

1. Kranie fundet i Koelbjerg på Fyn "Koelbjerg-"kvinden". © Odense Bys Museer
2. Figur af en kvinde fra Jægerstenalderen. © Moesgaard Museum

3. Hedegårdsmanden levede i Danmark for 10.000 år siden. © Vesthimmerlands Museum
4. Hundelorten her er fundet på en boplads fra jægerstenalderen. © Nationalmuseet

Modul 3 - Stenalderens grave

Vedbækfundene

Se klip fra *Historien om Danmark*: "[Begravet på en svanes vinge](#)"

1. 7000 år gammel grav. I graven ligger et nyfødt barn på en svanevinge ved siden af sin mor. © Rudersdal Museum

Begravelser i bondestenalderen

I forlængelse af tidligere gravfund som for eksempel Vedbækgravene tages der fat i bondestenalderens begravelsesmetoder. Næste modul omhandler overgangen til bondestenalderen.

Eleverne læser artiklen "[Stenalderens grave](#)", ser på udvalgte billeder og arbejder med spørgsmålene på elevarket.

Rundt om i landskabet er der en række spor fra bondestenalder. Læreren kan f.eks. bruge siden: www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Kort/. Under Hovedgruppe vælg "begravelse" og Undergruppe "dysse eller jættestue".

En anden mulighed er: <http://fortidsmindeguide.dk/>. Vælg "bondestenalder" og "dysse", "gravhøj", "jættestue".

Også <https://historiskatlas.dk/> kan bruges. Hvis der er spor fra bondestenalderen i nærheden, er det oplagt, at klassen besøger stedet.

Billedeksempler, begravelsesmetoder:

I bondestenalderen begravede man de døde i stengrave, nogle af dem kalder man for dysser og andre for jættestuer.

HISTORIER OM DANMARK

• • • • •

1. Ellesteddyssen. Det særlige ved den er, at den har plads til fem grave. © Østfyns Museer
2. Jættestuen Kong Svends Høj ligger på Lolland. © Museum Lolland-Falster

Til slut evalueres forløbet med udgangspunkt i klassens (digitale) tidslinje.

HISTORIER OM DANMARK

Modul 4 - Bønderne kommer

Kystjægerne

Perioden, der kaldes Ertebølle-tiden (I *Historien om Danmark* omtales den som kystjægerens tid), ligger ca. 7.500 til ca. 6.000 år tilbage i tiden, og var jæger-, fisker- og samlerskulturens kulmination med højt udviklede og specialiserede teknikker og redskaber til jagt og fiskeri. Mange mennesker boede tæt ved kysten. Hav, åer og søer var fyldt med dyreliv.

Læreren kan fortælle, at området, som geografisk kaldes Danmark i dag, var væsentligt anderledes dengang. Isens afsmeltning på den nordlige halvkugle skabte en generel vandstandsstigning.

Man fremstillede pile, der egnede sig til forskellige former for jagt, ruser, lystre og harpuner. Læreren kan vise eksempler på fund fra Ertebølle-tiden – herunder introducere til hvilken funktion genstandene har haft. Brug søgeord "ertebøllekultur" + "redskaber".

Eleverne drøfter i grupper eller på klassen enkelte spørgsmål.

Hvorfor blev folk bønder?

Landbruget opstod i Mellemøsten for ca. 10.000 år siden. Herfra bredte det sig til Europa. I tidens løb har der været forskellige forklaringer på, hvorfor folk i Danmark først omkring 6.000 år siden begyndte at dyrke jorden og holde husdyr. Man ved, at jægerfolket i det nuværende Danmark omkring 1.000 år før landbruget blev indført har haft handelsforbindelser med folk i det nordtyske område, hvor man levede som bønder.

1. Skarpsallingkarret er 5000 år gammelt. Karret er fundet i en jættestue. Et kar er ligesom en skål, man kan have mad i. © Vesthimmerlands Museum

Det var langt mere tidskrævende at skaffe sig mad som bonde end gennem jagt, fiskeri og samleri. Arkæologer har beregnet, at under forudsætning for at der var tilstrækkeligt med byttedyr, arbejdede en mand i jægerstenalderen ca. to timer om dagen og en kvinde ca. seks.

A historical landscape photograph showing a field with a large earthen mound in the foreground and trees in the background. The title 'HISTORIER OM DANMARK' is overlaid in white, bold, sans-serif font. Below the title are five small white dots.

HISTORIER OM DANMARK

• • • • •

Kvindens længere "arbejdsdag" bygger på forestillingen om kønsopdelt arbejde: Mænd gik på jagt og fiskede, mens kvinder tilberedte mad, forarbejdede skind, passede børn osv. I bondestenalderen måtte manden arbejde 12 timer om dagen for at skaffe mad nok til familien.

Eleverne arbejder med forskellige forklaringer til, hvordan landbruget kom til Danmark. F.eks. klippet fra *Historien om Danmark*: "[Landbruget kom til Danmark sydfra](#)" og udvalgte billeder fra bondestenalderen.

HISTORIER OM DANMARK

Forslag til:

- Nærområdet som læringsrum.

Arbejd med kulturhistoriske kort og quizzer

I kan arbejde videre med forskellige kort over jeres nærområde. Eleverne kan f.eks. selv udarbejde historiske orienteringsløb med lokalhistoriske stop eller undersøge hvilke fortidsminder, der er i nærheden af jer.

- Historisk Atlas, <https://historiskatlas.dk/>
- Fund og fortidsminder, <http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Kort/>
- Fortidsmindeguide, <http://fortidsmindeguide.dk/>
- Der findes også redskaber såsom app'en "Otur" fra HistorieLab, I kan udfordre hinanden med opgaveruter med quizspørgsmål, som I selv har lavet. Kan hentes i AppStore og Google Play.

Gode råd til at gribe besøg på museer og historiske værksteder an

I denne lektionsplan for stenalderen er der ikke direkte lagt et besøg på et museum ind, men her er ideer til relevante museer og gode råd til at etablere kontakt til museet, da det er oplagt at tage eleverne med ud og opleve historien andre steder end i klasselokalet. Det anbefales at lade turen ud af skolen være en integreret del af et forløb, hvorved disse kobles direkte med hinanden.

Hvorfor er det en god idé at kontakte museet og have en dialog med dem forinden omkring det, som du ønsker eleverne skal arbejde med?

- Størstedelen af danske museer dækker en bred række af emner, som relaterer sig til og kan bruges i undervisningen.
- Museet kan bruges på mange måder i undervisningen, f.eks. med enkelte eller flere besøg, som opstart, undervejs eller som afslutning på et emne.
- Museerne er interesserede i at vide, hvad jeres behov ift. forløbet er.
- Museerne vil gerne have jeres indspark og samarbejde til udvikling af forløb.

Besøget bør være en integreret del af undervisningen. Dialog med museet forinden øger muligheden for at skabe genkendelse og brug af elevernes eksisterende viden og referenceramme, hvilket er vigtigt at kunne arbejde med under besøget.

- Dialog med museet gør det muligt at afklare rollefordelingen ved besøg på museet.
- Måske har museet noget materiale, som kan bidrage til for forståelsen inden besøget og til efterbehandlingen af besøget.

HISTORIER OM DANMARK

• • • • •

Hvordan finder jeg ud af, hvad museet kan tilbyde?

- Der er mange portaler, både kommunale og nationale, som forsøger at give et overblik over allerede tilrettelagte tilbud. Du kan bruge de kommunale platforme eller finde forløb på skoletjenesten.dk, der har udviklet et: [Historier om Danmark temaside](#).
- Du kan også kontakte museet direkte. Oplysninger til relevante formidlingspersoner findes på museets hjemmeside.
- Brug din PLC-vejleder eller hvis I har en åben-skole-ambassadør på skolen.

Øvrige gode råd og kommentarer

Har man mulighed for en temadag, kan der findes relevante aktivitetsforslag i Jørgen Bay og Benny Staal: En stenalderboplads. Ideer til historiske værkstedsaktiviteter og tværfagligt arbejde i skolen og friluftslivet. 2002.

På det lokale CFU kan evt. lånes en værktøjskasse med forskellige materialer om stenalderen.

Kolofon

Undervisningsforløbet er udviklet af HistorieLab i samarbejde med Nationalmuseet, DR og Slots- og Kulturstyrelsen.